

Centrum voor Holocaust- en Genocidestudies

COLLEGE 'HOE GENOCIDE BEGINT. GENOCIDEN TIJDENS DE TWINTIGSTE EEUW IN VERGELIJKEND PERSPECTIEF'

1E SEMESTER 2009-2010.

[How Genocide Begins. 20th Century Genocides in Comparative Perspective]

Algemeen

- Studielast: 10 Ects
- Vakcode: GE 7439
- Periode: Semester 1
- Onderdeel van: bachelor Geschiedenis, minor Nieuwe en Nieuwste geschiedenis (60 stp.) (Keuzeonderdeel)
- Ingangseis: (tenminste 50 studiepunten van) een propedeuse voltooid.
- Plaats: Bungehuis, zaal K.06
- Tijd: maandag 15-19 uur

- Docent: Prof.dr Johannes Houwink ten Cate (j.houwink.ten.cate@niod.knaw.nl)

N.B. Lees deze syllabus grondig door, voordat het college begint
Deze syllabus is ook beschikbaar op www.chgs.nl.

Deze module kent aanwezigheidsplicht en tentamenplicht. De module bestaat uit 12 bijeenkomsten in de collegezaal (met inbegrip van een stadswandeling) en daarnaast uit zeven bijeenkomsten in CHGS-verband:

- De viering van de zesde verjaardag van het CHGS. Deze vindt plaats op donderdagmiddag 17 september in de Aula aan het Spui, Aanvang 15.30 uur. De hoofdspreker is Prof.dr Ian Kershaw (Sheffield), de wereldberoemde Hitler-biograaf die zal ingaan op de vergelijking tussen de Holocaust en andere genociden.
- een lezingencyclus over het aanstaande proces in de Bondsrepubliek tegen Iwan Demjanjuk, op de avonden van 6, 13 en 20 oktober, van 20.00 tot 22.00 uur. Hieraan neemt de gehele academische adviescommissie van de zgn. Nebenkläger deel, en ook Sobibor-overlevende Dr. h.c. Jules Schelvis. Voor een biografie van Demjanjuk zie de website van het CHGS. Plaats van handeling wordt nader bekend gemaakt.
- Een filmsymposium in Amsterdam over Propaganda op 18 oktober, in het kader van de Week van de Geschiedenis.
- Een seminar naar aanleiding van de Erasmusprijs op 11 november.
- De "Nooit Meer Auschwitz"-Lezing op 27 januari 2009 in de *Beurs van Berlage, in de middag* (met aansluitend receptie). Deze lezing wordt gehouden door Louise Arbour C.C. G.O.Q. Louise Arbour (27 eredocoraten) was Chief Prosecutor van de VN-Tribunalen ICTY en ICTR en is nu President en CEO van de International Crisis

Group, een van de meest gezaghebbende NGO's op het terrein van de mensenrechten. Voorafgaand aan de lezing is er 's ochtends een "meet and greet" met Louise Arbour in het NIOD, Herengracht 380.

De colleges fungeren als voorbereiding op de bijeenkomsten; de bijeenkomsten zijn zonder uitzondering verplicht.

Beoordeling

Bij deze module is de verplichte literatuur zeer beperkt gehouden. Van de studenten wordt echter verwacht dat zij actief deelnemen aan het college en dat zij – soms tijdrovende en moeilijke - schriftelijke opdrachten maken. Deze moeten niet later dan de vrijdag voorafgaand aan het college per mail worden ingeleverd bij Mw. Monique van Kessel, m.van.kessel@niod.knaw.nl In deze syllabus staat zeer gedetailleerd aangegeven wat er precies wanneer van de student wordt verwacht.

Er zijn in totaal (afgezien van de mail met je verwachtingen en je motivatie) negen opdrachten. Vier daarvan zijn gemakkelijk en zouden je niet meer dan enkele uren moeten kosten. Dit zijn de opdrachten II, IV, V en VI.

Er zijn echter ook vijf tijdrovende en behoorlijk moeilijke opdrachten, die enkele dagen werktijd kosten. Dit zijn de opdrachten I, III, VII, VIII, en IX. Vanwege het tijdsbeslag (en vanwege de oplopende moeilijkheidsgraad) heb ik deze opdrachten merendeels aan het einde van de module geplaatst. Zij vergen dus inzonderheid in de periode medio oktober-medio november veel werk. Plan deze opdrachten dus goed in; overweeg of je over de opdrachten niet aparte bijeenkomsten wilt beleggen met een aantal andere studenten die deze module volgen. Dat kan, mits de opdrachten individueel herkenbaar zijn en per student worden ingeleverd. Groepswerk wordt dus niet in ontvangst genomen.

Let op: in verband met deze opdrachten is de beoordeling van deze module gewijzigd.

Anders dan in de studiegids staat aangekondigd, wordt het cijfer voor 10% bepaald door de participatie in de colleges, voor 45% door de opdrachten en voor 45% door het afsluitende literatuurtentamen. Het literatuurtentamen vindt alleen dan doorgang, wanneer de opdrachten bijtijds waren ingeleverd.

Het literatuurtentamen (zie onder) kan worden herkanst. Voor het afleggen van het literatuurtentamen zijn twee periodes gekozen: 14-18 december 2009 en 4-9 januari 2010. Door middel van een mail aan mw. Van Kessel geef je je op voor dit tentamen en geef je de tentamenperiode van je eerste voorkeur aan. Dit doe je voor het laatste college, dus vóór 23 november a.s.

Het verplichte boek is:

Christopher R. Browning, *Ordinary Men. Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, New York 1993 (herdrukt door Pinguin, koop de laatste druk). De Nederlandse vertaling (*Doodgewone Mannen. Een vergeten hoofdstuk uit de jodenvervolgung*, Amsterdam 1993) is niet langer leverbaar maar wellicht nog antiquarisch voorhanden.

Aanbevolen ter oriëntatie op de thematiek zijn:

- Norman Naimark, *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in twentieth-century Europe* (Cambridge, Ma: Harvard University Press, 2001).

- Jacques Semelin, *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide* (New York: Columbia University Press 2008).
- Eric D. Weitz, *A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003).

Athenaeum Boekhandel aan het Spui heeft deze titels voorradig.

Vooraf: schrijf je motivatie en je verwachtingen van dit college op in een E-mail van 1-2 blz. te richten aan: m.van.kessel@niod.knaw.nl

***Het indienen van dit korte stuk maakt deel uit van de eisen die aan het volgen van deze module worden gesteld. Niet-inleveren betekent dat het begin van het college niet met vrucht kan worden gevolgd: deelname is dan niet mogelijk.
Je opdrachten mail je zoals gezegd uiterlijk drie dagen voor het college naar het E-mailadres van de docent (m.van.kessel@niod.knaw.nl)***

(1) maandag 31 augustus

Aard van het vak en het doel van deze cyclus. Bespreking Syllabus en motivaties. Wat is genocide? Veranderende opvattingen over dader- en slachtofferschap.

- Beeldmateriaal 1: *fragment Bergen-Belsen, 19 april 1945* (NIOD, 707-2; ca. 3 minuten, vanaf het begin, intro Jonathan Dimpleby, radio-opname + tvbeelden [vervolg over terugblik uit 1965]);
- Beeldmateriaal 2: NIOD 224, *opnamen Bergen-Belsen 23-24 april 1945*, burgemeesters en kampbewakers, ca 5 minuten, inclusief *SS-Aufseherin*.

Opdracht I in te leveren vóór vrijdag 4 september

N.B. Dit is een tijdrovende opdracht. Begin hier op tijd aan!

Geef in max. 500 woorden een beredeneerd antwoord op de volgende twee vragen:

- 1) Was de moord op de Armeniërs een genocide?
- 2) Hoeveel slachtoffers heeft deze massamoord gekost?

Je komt tot een visie door originele documenten te raadplegen. De belangrijkste bron, het zgn. *Blue Book*, is integraal beschikbaar op: <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/1915/bryce/>. De Duitse collectie van Wolfgang Gust staat op www.armenocide.de (veel documenten ook in het Engels vertaald) en je kunt ook Ara Sarafian's "United States Official Records on the Armenian Genocide, 1915-1917" gebruiken, deels online op: <http://www.armenian-genocide.org/sampledocs.html>.

Denk ook aan de officiële documentatie van de Turkse regering: "Armenians in Ottoman documents (1915-1920)" beschikbaar in de KB of deels online op: <http://www.ermenisorunu.gen.tr/english/archive/index.html>. Sommige Nederlandse documenten staan op: <http://www.armeensegenocide.info/> (zie >> Geschiedenis >> Berichten uit de pers).

(2) maandag 7 september

De Armeense Genocide. Bespreking van de opdrachten.

- Beeldmateriaal: van deze massamoord zijn geen bewegende beelden beschikbaar. Vandaar: *I hate Dogs*, over een overlevende (15 minuten).

Opdracht II in te leveren voor vrijdag 11 september:

Bedenk twee vragen voor dr Schelvis. Bekijk de twee door hem geschreven boeken: *Binnen de Poorten* en *Vernietigingskamp Sobibor*. Check ook de website van de Stichting Sobibor en www.deathcamps.org. Lees daarnaast passages uit het boek van Gitta Serenyi over kampcommandant Franz Stangl. Deze laatste tekst (en de twee door Schelvis geschreven boeken, ter inzage) ligt vanaf 1 september a.s. gekopieerd voor je klaar bij de receptie van het NIOD, Herengracht 380.

(3) maandag 14 september

De Holocaust in West-Europa. Bespreking van de vragen en de passage over Franz Stangl.

Gastpreker: dr Jules Schelvis, overlevende, historicus, eredoctor van de Universiteit van Amsterdam.

- Lees later in deze week de verplichte literatuur voor college 4: *Browning, pp. 1-158 (Hoofdstukken 1 t/m 17)*.

Donderdag 17 september: Zesde Verjaardag van het CHGS in de Aula van de UvA, 15.30 uur. Hoofdspreker: Prof.dr Ian Kershaw (toegang vrij)

(4) maandag 21 september

Terugblik op dr Schelvis. De sjoa in Oost-Europa. Het probleem van de gewone mannen en vrouwen I aan de hand van Browning.

- Geluidsfragment: de toespraak van *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler in Posen.
- Lees later in deze week de verplichte literatuur voor college 5: **Browning, p. 159-223 (Hoofdstuk 18 en het Nawoord)**

(5) maandag 28 september

Jodenvervolging in Oost-Europa. Het probleem van de gewone mannen en vrouwen II aan de hand van Browning.

- Beeldmateriaal (afsluitend): de documentaire *Het Fatale Dilemma* van Willy Lindwer.

Opdracht III in te leveren voor vrijdag 2 oktober:

N.B. Dit is een tijdrovende opdracht. Begin hier op tijd aan! De meest gemaakte fout in tv-documentaires over de sjoa is de stelling dat tijdens de conferentie in de Wannsee-villa op 20 januari 1942 door een gezelschap topambtenaren in afwezigheid van Adolf Hitler besloten zou zijn tot de jodenmoord. Het officiële verslag van deze conferentie ligt vanaf 5 september a.s. gekopieerd voor je klaar bij de receptie van het NIOD. Schrijf over deze conferentie een kort paper van max. 500 woorden. Hierin ga je in op de volgende vragen:

- 1) Wat was de achtergrond van deze bijeenkomst en wat werd daar besproken?
- 2) Waarom vormde deze conferentie niet het ‘startschot van de jodenvervolging’ (zoals Geert Mak het nog kort geleden uitdrukte)?

Een zinvol antwoord op deze vragen veronderstelt een zekere kennis van (de vakliteratuur over) de geschiedenis van de sjoa.

(6) maandag 5 oktober

Jodenvervolging in Nederland, de geschiedenis van de Hollandse Schouwburg, het probleem van de schuldige slachtoffers, bespreking van de opdrachten.

Tijdens de eerste helft van dit college maken we samen een wandeling door Joods Amsterdam. We verzamelen om 15 uur voor de ingang van de Hollandse Schouwburg aan de Plantage Middenlaan 23 (tegenover de halte van lijn 9).

Opdracht IV in te leveren voor vrijdag 9 oktober:

Geef in max. 500 woorden jouw visie op het conflict rond Israël en de Palestijnse autoriteiten. Wie maakt(e) zich volgens jou wanneer aan welke misdaden schuldig?

Dinsdag 6 oktober: eerste bijeenkomst van drie in de serie over het Proces tegen Iwan Demjanjuk, 20.00-22.00 uur.

(7) maandag 12 oktober

Bespreking van de opdrachten. De oprichting van de staat Israël. Genocide op de Palestijnen? Vervolgens op de Israëlische?

- Beeldmateriaal: David Ben-Gurion in 1948.

Dinsdag 13 oktober: tweede bijeenkomst van drie in de serie over het Proces tegen Iwan Demjanjuk, 20.00-22.00 uur.

Maandag 19 oktober: geen college (collegevrije periode).

Dinsdag 20 oktober: derde bijeenkomst van drie in de serie over het Proces tegen Iwan Demjanju, 20.00-22.00 uur.

Opdracht V in te leveren voor vrijdag 23 oktober

Schrijf de docent een Email met je impressies van de eerste helft van de cyclus. Wat gaat er goed? Wat kan er nog veel beter?

Opdracht VI in te leveren voor vrijdag 23 oktober:

Bezoek de website van het *Cambodian Genocide Programme* van *Yale University* en stel mede op basis daarvan twee vragen aan Aafke Sanders.

(8) maandag 26 oktober

Bespreking van de tussentijdse evaluaties. Genocide in Cambodja.

- Beeldmateriaal: *S-21*.

Gastpreker: drs Aafke Sanders die in Cambodja veldonderzoek deed naar de manier waarop gewone Cambodjanen omgaan met hun genocidale verleden.

Opdracht VII in te leveren voor vrijdag 30 oktober:

N.B. dit is een moeilijke opdracht! Begin hier op tijd aan! Een van de leden van de Amerikaanse Vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties, Michael Barnett, heeft een boek geschreven over de VN en Rwanda. Het concluderende hoofdstuk uit dat boek ligt vanaf 5 september gekopieerd voor je klaar bij de receptie van het NIOD. Geef in max. 500 woorden je eigen beredeneerde oordeel weer over de slotbeschouwing van Barnett.

(9) maandag 2 november

De genocide in Rwanda. Bespreking van de opdrachten.

- Beeldmateriaal: *PBS*-documentaire over Rwanda; en/of *Itsembatsemba Rwanda* van Alexis Cordesse en Eyal Sivan, 13 minuten, met radiofragmenten van *Radio Télévision Libre Mille Collines*.

(10) maandag 9 november

De genocide in Srebrenica

- Beeldmateriaal: de *ITN*-rapportage over Omarska/Trnopolje uit 1992 en/of het feestende *Dutchbat*-bataljon met Prins Willem-Alexander uit 1995.

Opdracht VIII in te leveren voor vrijdag 13 november:

N.B. Dit is een tijdrovende opdracht. Begin hier op tijd aan! In 2005 heeft een VN-onderzoekscommissie onder voorzitterschap van Prof. Antonio Cassese een uitvoerig rapport (175 bladzijden) uitgebracht over de mensenrechtenschendingen in Darfur. Dit rapport download je van de website: www.un.org/news/dh/Sudan/com_inq_darfur.pdf Geef in max. 500 woorden weer waarom je het al dan niet eens bent met deze commissie en haar rapport.

(11) maandag 16 november

De genocide in Darfur. Bespreking van de opdrachten.

- Beeldmateriaal: *BBC*-documentaire over Darfur

Geef je vóór vrijdag 27 november op voor de tentamenperiode van je eerste voorkeur.

Opdracht IX in te leveren voor vrijdag 20 november:

N.B. Dit is een tijdrovende opdracht. Begin hier op tijd aan. Op 23 december 2005 veroordeelde de Haagse Rechtbank de Nederlander Van A. wegens het leveren van bestanddelen voor mosterdgas aan het bewind van Saddam Hussein. Je vindt dit vonnis (87 bladzijden) op www.rechtspraak.nl LJN: AX6406, Rechtbank Den Haag, 09/751003-04 (Engelse vertaling). Twee jaar later, op 9 mei 2007, oordeelde het Haagse gerechtshof over Van Anraat in hoger beroep (www.rechtspraak.nl LJN: BA6734, Gerechtshof Den Haag, 2200050906-2, 29 bladzijden, Engelse vertaling). Geef in max. 500 woorden terdege gemotiveerd weer of je al dan niet eens bent met de uitspraak in hoger beroep.

(12) maandag 23 november

Preventie van Genocide en het (inter-)nationale strafrecht. Bespreking van de opdrachten.

- Beeldmateriaal: *BBC*-documentaire over *Sir* Geoffrey Nice, de aanklager van Milosevic.

27 januari 2009: “Nooit Meer Auschwitz”-lezing in de Beurs van Berlage. Hoofdspreker: Louise Arbour. Daaraan voorafgaand, in de ochtend: meet and greet met Louise Arbour in het NIOD.

Tentamenperiode I: 14-18 december

Tentamenperiode II: 4-9 januari 2009

Mondeling Tentamen

Je leest naast het boek van Browning 1000 bladzijden (4-5 titels) uit de onderstaande literatuurlijst, waarbij je tenminste één vergelijkende studie over genociden leest (bij voorbeeld een van de aanbevolen titels van Naimark, Semelin of Weitz).

Literatuur over eerdere dan twintigste-eeuwse genociden is in deze lijst niet opgenomen en herinneringen van ooggetuigen etc. evenmin.

Veel titels zijn overigens ook beschikbaar in de bibliotheek van het NIOD (Herengracht 380-382, 1016 CJ Amsterdam).

Van deze lijst kan in overleg met de docent worden afgeweken. Mail dit verzoek wel bijtijds.

Literatuurlijst:

(1) Nanci Adler, *The Gulag Survivor*, New York 2001. Er is ook een Nederlandse vertaling.

- (2) Nanci Adler (Ed.), *Genocide and Accountability*, Amsterdam 2003.
- (3) Anne Applebaum, *GULAG: A History of the Soviet Camps*, London 2003. Er is ook een Nederlandse vertaling.
- (4) Taner Akcam, *De Armeense Genocide. Een Reconstructie*, Amsterdam 2007 (of het Amerikaanse origineel, *A Shameful Act. The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*).
- (5) Alex Alvarez, *Governments, Citizens and Genocide. A Comparative and Interdisciplinary Approach*, Bloomington, Ind. 2001.
- (6) Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, Harmondsworth 1979 (revised and enlarged edition 1965).
- (7) Peter Balakian, *The Burning Tigris. The Armenian Genocide and America's Response*, New York 2003.
- (8) David Bankier, *The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism*, Oxford 1992.
- (9) Michael J. Barnett, *Eyewitness to Genocide: The United Nations and Rwanda*, London 2002.
- (10) Omer Bartov, *Hitler's Army. Soldiers, Nazis, and War in the Third Reich*, Oxford 1992.
- (11) Omer Bartov, *Murder in Our Midst. The Holocaust, Industrial Killing, Representation*, New York/Oxford 1996.
- (12) Omer Bartov (ed.), *The Holocaust. Origins, Implementation, Aftermath*, London 2000.
- (13) Omer Bartov, *Mirrors of Destruction: War, Genocide, and Modern Identity*, New York 2000.
- (14) Omer Bartov and Phyllis Mack (eds.), *In God's Name: Genocide and Religion in the Twentieth Century*, New York 2001.
- (15) Omer Bartov, Atina Grossman and Mary Nolan (eds.), *Crimes of War: Guilt and Denial in the Twentieth Century*, New York 2002.
- (16) Michiel Baud, *Wetenschap, moraal en politiek*, Amsterdam 2002.
- (17) Michiel Baud, *Militair geweld, burgerlijke verantwoordelijkheid: Argentijnse en Nederlandse perspectieven op het militaire geweld in Argentinië (1976-1983)*, Den Haag 2001.
- (18) Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Haven 2001.
- (19) Zygmunt Bauman, *Modernity and the Holocaust*, Ithaca 1989.
- (20) Elisabeth Becker, *When the War Was Over: The Voices of Cambodia's Revolution and its People*, New York 1998.
- (21) Karel C. Berkhoff, *Harvest of Despair. Life and Death in Ukraine under Nazi Rule*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/London 2004.
- (22) Rolf Binner, Otto van der Haar, Jan-Willem Bos (red.), *Wiens Schuld? De Impact van Daniel Jonah Goldhagen op het Holocaustdebat*, Amsterdam/Antwerpen 1998.
- (23) Hans Blom en Peter Romijn, *Srebrenica, een 'veilig' gebied. Reconstructie, achtergronden, gevolgen en analyses van de val van een Safe Area*, Amsterdam 2002.
- (24) Bart van der Boom, *'We leven nog'. De stemming in bezet Nederland*, Amsterdam 2003.
- (25) Raymond van den Boomgaard, *Zilverstad. De Haagse verduistering van het drama-Srebrenica*, Amsterdam 2005.
- (26) Joanna Bourke, *An Intimate History of Killing. Face-to-Face Killing in Twentieth-Century Warfare*, New York 1999.
- (27) Norbert Both, *From indifference to entrapment. The Netherlands and the Yugoslav Crisis*, Amsterdam 2000.
- (28) Richard Breitman, *The Architect of Genocide: Himmler and the Final Solution*, New York 1991. Er bestaat ook een Nederlandse vertaling.

- (29) Christopher R. Browning, *The Path to Genocide. Essays on Launching the Final Solution*, Cambridge Mass. 1992.
- (30) Christopher R. Browning, *Nazi Policy, Jewish Workers, German Killers*, Cambridge Mass. 2000.
- (31) Michael Burleigh, *The Third Reich. A New History*, London 2000. Er bestaat ook een Nederlandse vertaling.
- (32) Philippe Burrin, *Hitler and the Jews: The Genesis of the Holocaust*, London 1994.
- (33) David Cesarani, *Eichmann. De definitieve biografie*, Amsterdam 2005 of het Engelse origineel.
- (34) Frank Chalk and Kurt Jonassohn, *The History & Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*, New Haven 1990.
- (35) David P. Chandler and Ben Kiernan (eds.), *Revolution and Its Aftermath: Eight Essays*, New Haven 1983.
- (36) David P. Chandler, *The Tragedy of Cambodian History: Politics, War and Revolution since 1945*, New Haven/Londen 1991.
- (37) David P. Chandler, *Facing the Cambodian Past*, Chiang Mai 1996.
- (38) David P. Chandler, *Brother Number One: A Political Biography of Pol Pot*, revised edition Boulder, Col. 1999.
- (39) David P. Chandler, *Voices from S-21: Terror and History in Pol Pot's Secret Prison*, Berkeley 2000.
- (40) Jean-Michel Chaumont, *La Concurrence des Victimes. Génocide, Identité, Reconnaissance*, Paris 1997.
- (41) Norman Cigar, *Genocide in Bosnia. The Policy of 'Ethnic Cleansing'*, College Station 1995.
- (42) Stanley Cohen, *States of Denial. Knowing about Atrocities and Suffering*, Cambridge 2001.
- (43) Robert Conquest, *The Harvest of Sorrow. Soviet Collectivization and the Terror-Famine*, London 1986.
- (44) Robert Conquest, *The Great Terror. Stalin's Purge of the 30s. New Edition. A Reassessment*, London 1990.
- (45) Gustavo Corni, *De getto's van Hitler. Stemmen uit een belegerde samenleving*, Laren 2005.
- (46) Marnix Croes en Peter Tammes, 'Giflaten wij niet voortbestaan'. *Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945*, Amsterdam 2003.
- (47) Stéphane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression*, Cambridge Mass. 1999 (of het Franse origineel).
- (48) *Im Warschauer Ghetto. Das Tagebuch des Adam Czerniaków 1939-1942*, München 1986.
- (49) Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide*, Oxford revised edition 1997.
- (50) Martin Dean, *Collaboration in the Holocaust. Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941-1944*, New York 2000.
- (51) Alison Des Forges, "Leave None to Tell the Story": *Genocide in Rwanda*, New York/Londen 1999 (ook te downloaden van Internet via de website van Human Rights Watch).
- (52) Alain Destexhe, *Rwanda and Genocide in the Twentieth Century*, New York 1994.
- (53) Rudi van Doorslaer en Jean-Philippe Schreiber, *De Curatoren van het Getto. De Vereniging van de joden in België tijdens de nazi-bezetting*, Antwerpen 2004.
- (54) Rudi van Doorslaer, *Gewillig België. Overheid en Jodenvervolgving tijdens de Tweede Wereldoorlog*, Antwerpen 2007.

- (55) Sem Dresden, *Vervolging, vernietiging, literatuur*, Amsterdam 1991.
- (56) Hermann W. von der Dunk, *Voorbij de verboden drempel. De Shoah in ons geschiedbeeld*, Amsterdam 1990.
- (57) Deborah Dwork en Robert Jan van Pelt, *De Holocaust. Een geschiedenis*, Amsterdam 2002.
- (58) Richard J. Evans, *Het Derde Rijk*, 2 dln., Utrecht 2004 of het Engelse origineel.
- (59) Mient-Jan Faber, *Srebrenica: de genocide die niet werd voorkomen*, Den Haag 2002.
- (60) Helen Fein, *Genocide: A Sociological Perspective*, London 1993.
- (61) Saul Friedländer, *Nazi-Duitsland en de joden, dl. 1: De Jaren van Vervolging 1933-1939*, Utrecht 1997 (of het Amerikaanse origineel: *Nazi Germany and the Jews, vol. 1: The Years of Persecution, 1933-1939*, New York 1997).
- (62) Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews, vol. II. The Years of Extermination*, New York 2007 of de Nederlandse vertaling.
- (63) Henry Friedlander, *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution*, Chapel Hill 1995.
- (64) Jörg Friedrich, *Der Brand. Deutschland im Bombenkrieg 1940-1945*, München 2002. Er is ook een Nederlandse vertaling.
- (65) Ernst Fränkel, *Der Doppelstaat. Recht und Justiz im Dritten Reich*, Frankfurt am Main 1984 of het Amerikaanse origineel uit 1941.
- (66) Robert Gellately, *The Gestapo and German Society: Enforcing Racial Policy, 1933-1945*, Oxford 1990.
- (67) Robert Gellately and Nathan Stolfus (eds.), *Social Outsiders in Nazi Germany*, Princeton 2001.
- (68) Robert Gellately, *Backing Hitler: Consent and Coercion in Nazi Germany*, Oxford 2001.
- (69) Robert Gellately and Ben Kiernan (eds.), *The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, New York 2003.
- (70) Christian Gerlach, *Kalkulierte Morde. Die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrusland 1941 bis 1944*, Hamburg 1999.
- (71) Daniel Jonah Goldhagen, *Hitlers Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, 1996 (of de Nederlandse vertaling *Hitlers gewillige Beulen*).
- (72) Philip Gourevitch, *We wish to inform you that tomorrow we will killed with our families. Stories from Rwanda*, London 1998.
- (73) Jan T. Gross, *Buren. De vernietiging van de joodse gemeenschap in Jedwabne*, Amsterdam 2002 (of het Engelse origineel: *Neighbors: The Destruction of the Jewish Community of Jedwabne*, Princeton 2000).
- (74) Alfred Grosser, *Verbrechen und Erinnerung. Genozid im Gedächtnis der Völker*, Frankfurt am Main 1993 of het Franse origineel uit 1989.
- (75) Fred Grünfeld en Anke Huijboom, *The Failure to prevent Genocide in Rwanda: The Role of Bystanders*, Den Haag 2007.
- (76) Florence Hartmann, Paix et Chatiment. *Les guerres secretes de la Politique et de Justice internationales*, Paris 2007.
- (77) L.J. Hartog, *Hoe ontstond de jodenmoord? Hitler, Amerika en de Endlösung*, Amsterdam 1994.
- (78) Jean Hatzfeld, *Seizoen van de machetes. Het verhaal van de daders*, Amsterdam 2004.
- (79) Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, third edition (New Haven/Londen, 3rd edition 2003). Er is ook een *Student Edition* uit 1985 en een Nederlandse vertaling.
- (80) Raul Hilberg en Stanislaw Staron (eds.), *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow. Prelude to Doom*, New York 1982.
- (81) Rudolf Höss, *Kommandant in Auschwitz*, Stuttgart 1963.
- (82) Jan-Willem Honing en Norbert Both, *Srebrenica. Record of a War Crime*, London 1996.

- (83) Richard G. Hovannisian (ed.), *The Armenian Genocide in Perspective*, New Brunswick, 1986.
- (84) Richard G. Hovannisian (ed.), *The Armenian Genocide: History, Politics, Ethics*, London 1992.
- (85) Michael Ignatieff, *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton/Oxford 2001.
- (86) Steven L.B. Jensen (ed.), *Genocide: Cases, Comparisons and Contemporary Debates*, Copenhagen 2003.
- (87) Eric A. Johnson. *Nazi Terror. The Gestapo, Jews and ordinary Germans*, New York 1999.
- (88) Loe de Jong, *Drie voordrachten aan de Harvard Universiteit*, Den Haag 1989 (ook verschenen als *The Netherlands and Nazi Germany*, Harvard 1990).
- (89) Kurt Jonassohn and Karin Solveig Bjornson, *Genocide and Gross Human Rights Violations in Comparative Perspective*, New Brunswick, N.J. 1998.
- (90) Thom.Karremans, *Srebrenica. Who cares?: een puzzel van de werkelijkheid*, Nieuwegein 1998.
- (91) Ian Kershaw and Moshe Lewin (eds.), *Stalinism and Nazism: Dictatorships in Comparison*, Cambridge 1997.
- (92) Ben Kiernan, *The Pol Pot Regime: Race, Power and Genocide in Cambodia under the Khmer Rouge, 1975-1979*, 2nd edition, New Haven/Londen 2002.
- (93) Oleg V. Khlevniuk, *Gulag. From Collectivization to the Great Terror*, Yale University Press 2004.
- (94) Eugen Kogon, *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*, München 1974.
- (95) Leo Kuper, *Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century*, New Haven 1981 (ook in Pinguin).
- (96) Leo Kuper, *The Prevention of Genocide*, London 1985.
- (97) Raphaël Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, Washington D.C. 1944.
- (98) Ad van Liempt. *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden, 1943*, Amsterdam 2002.
- (99) Robert J. Lifton, *The Nazi Doctors. Medical Killing and the Psychology of Genocide*, New York 1986.
- (100) Peter Longerich, *Politik der Vernichtung. Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung*, München 1998.
- (101) Liisa Malkki, *Purity and Exile*, Chicago 1995.
- (102) Mahmood Mamdani, *When Victims become Executioners: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*, Princeton 2001.
- (103) Guus M. Meershoek, *Dienaren van het Gezag: de Amsterdamse politie tijdens de bezetting*, Amsterdam 1999.
- (104) Robert F. Melson, *Revolution and Genocide: on the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, Chicago 1992.
- (105) Michael R. Marrus, *The Holocaust in History*, Hannover 1987/Londen 1988.
- (106) Dick de Mildt, *In the Name of the People: Perpetrators of Genocide in the Reflection of their Post-War Prosecution in West Germany. The "Euthanasia" and "Aktion Reinhard Cases"*, Den Haag 1996.
- (107) Bob Moore, *Victims & Survivors. The Nazi Persecution of the Jews in the Netherlands 1940-1945*, London 1997.
- (108) Norman Naimark, *Fires of Hatred. Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, Cambridge/Londen 2001.
- (109) Catherine Newbury, *The Cohesion of Oppression: Clientship and Ethnicity in Rwanda, 1860-1960*, New York 1988.

- (110) Richard Overy, *Dictators. Hitlers Duitsland, Stalins Rusland*, Amsterdam 2005 of het Engelse origineel.
- (111) Parlementaire Enquetecommissie Srebrenica, *'Missie zonder Vrede'*, 3 dln., Den Haag 2003.
- (112) Calel Perechodnik, *Am I a Murderer? Testament of a Jewish Ghetto Policeman*, Boulder 1966 en 1996.
- (113) Franciszek Piper, *Auschwitz Prisoner Labor. The Organization and Exploitation of Auschwitz Concentration Camp Prisoners as Laborers*, Oswiecim 2002.
- (114) Dieter Pohl, *Holocaust. Die Ursachen, das Geschehen, die Folgen*, Freiburg/Basel/Wenen 2000. Er is ook een Nederlandse vertaling.
- (115) Samantha Power, *'A Problem from Hell'. America and the Age of Genocide*, New York 2002. Er is ook een Nederlandse vertaling.
- (116) Hendrina Praamsma e.a., *Herinneringen aan Srebrenica. 171 Soldatengesprekken*, Amsterdam 2005.
- (117) Gérard Prunier, *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*, Londen 2nd edition, 2002.
- (118) David Rohde, *Endgame: the Betrayal and Fall of Srebrenica, Europe's Worst Massacre since World War Two*, New York 1997.
- (119) T.J. Rinsema, *Joden in Meppel 1940-1945*, Zutphen 2004.
- (120) Friso Roest en Jos Scheren, *Oorlog in de stad. Amsterdam, 1939-1941*, Amsterdam 1998.
- (121) Rudolph J. Rummel, *Death by Government*, New Brunswick 1996/New York 1997.
- (122) Lieven Saerens, *Vreemdelingen in een Wereldstad. Een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tiel 2000.
- (123) William Schabas, *Genocide in International Law, the Crime of Crimes*, Cambridge 2000.
- (124) Jules Schelvis, *Vernietigingskamp Sobibor*, Amsterdam 2007 (7^e druk).
- (125) Christian P. Scherrer, *Genocide and Crisis in Central Africa*, Westport, Conn. 2002.
- (126) Gitta Sereny, *Into that Darkness. An Examination of Conscience*, New York 1983.
- (127) Roger W. Smith (ed.), *Genocide: Essays toward Understanding, Early-Warning and Prevention*, Williamsburg, Va. 1999.
- (128) Aleksandr Solzhenitsyn, *The Gulag Archipelago 1918-1956*, London 1986. Er is ook een Nederlandse vertaling.
- (129) Ervin Staub, *The Roots of Evil. The Origins of Genocide and Other Group Violence*, Cambridge/New York 1989.
- (130) Samuel Totten, William S. Parsons and Israel W. Charny (eds.), *Genocide in the Twentieth Century: Eyewitness Accounts and Critical Views*, New York 1997. De herdruk is beschikbaar in november 2008.
- (131) Shlomo Venezia, *Sonderkommando Auschwitz*, Amsterdam 2008 of het Franse origineel.
- (132) Simeon Vilensky (ed.), *Till my tale is told. Women's Memoirs of the Gulag*, Indiana University Press 1999.
- (133) Anna Voolstra en Eefje Blankevoort (red.), *Oorlogsdagboeken over de jodenvervolgung*, Amsterdam 2001.
- (134) Ies Vuijsje, *Tegen beter weten in. Zelfbedrog en ontkenning in de Nederlandse geschiedschrijving over de Jodenvervolgung*, Amsterdam 2006.
- (135) Michael Walzer, *Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations*, 3rd edition, New York 2000.
- (136) Harald Welzer, *Daders. Hoe heel normale mensen massamoordenaars worden*, Amsterdam 2006.

- (137) Eric D. Weitz (ed.), *A Century of Genocide. Utopias of Race and Nation*, Princeton/Oxford 2003.
- (138) Frank Westerman en Bart Rijs, *Srebrenica. Het zwartste scenario*, Amsterdam 1997.
- (139) Alexander N. Yakovlev, *A Century of Violence in Soviet Russia*, Yale University Press 2002.
- (140) Ton Zwaan, *Civilisering en Decivilisering. Studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging*, Amsterdam 2001.